

בענין השתמשות כגורם לקביעת רשויות לשבת

הקדמה

רשויות של שבת נקבעים ע"י דרישות ותנאים מסוימים. לדוגמא, רה"ר צריכה להיות מקום בן ט"ז אמה ברוחב ומקום בלתי מקורה, ורה"י צריכה להיות מקום בן ד"ט על ד"ט ברוחב ובן י" טפחים בגובה. במאמר זה נעיין עד כמה, אם בכלל, השתמשות הרשות בפועל או בפוטנציאל, חשובה כתנאי או אף כמגדיר עקרוני לקביעת השם רשות לשבת.

רשות הרבים

הרמב"ם בפרה"מ בריש שבת מתאר רה"ר כ"מקום שהרבים בוקעים בו ובתנאי שלא יהא מקורה ושיהא ברוחבו שש עשרה אמה וכו'.¹ ומשמע בדבריו שבקיעת רבים היא חלק מהגדרת רה"ר, לעומת הצורך למקום רחב ט"ז אמה ובלתי מקורה שהם רק תנאים בקביעת הרשות.² וכך

¹ כך היא הגירסא במהדורת ר' קאפח.

² כידוע, הרמב"ם שם וביד החזקה (הל' שבת יד:א) למד שמדברות הם רה"ר בזמן הזה. וקשה להבין איך מדבר נחשב "מקום שהרבים בוקעין בו." ניתן לפרש שכוונתו למקום שפתוח לרבים אך לשונו משמע שצריך "בקיעת רבים." אין ברצוננו להוכיח משיטת הרמב"ם כשלעצמו ורק להשתמש בלשונו כראיה שיתכן ששימוש הרבים בפועל מגדיר מקום כרה"ר.

העובדה שהצורך לט"ז אמה ולמקום בלתי מקורה הם רק תנאים בקביעת שם רה"ר משמע גם ברמב"ם בהל' שבת (יד:א) שכתב: "איזו היא רה"ר ... ובלבד שיהיה

משמע גם ברש"י (ו: ד"ה בזמן) שכתב שמדבר בזה"ז נידון ככרמלית ש"אינו מקום הילוך לרבים."

- א -

והנה יתכן שהצורך להילוך רבים לקבוע שם רה"ר שנויה במחלוקת התנאים. הגמ' (ו.) מביאה מח' בין רבנן ור' אליעזר במעמד צידי רה"ר. לדעת רבנן צידי רה"ר אינם כרה"ר, ויתכן שסברתם בנויה על זה שלא נמצאים שם רבים. לדעת ר' אליעזר צידי רה"ר הם כרה"ר והגמ' בכתובות (לא:) מנמקת "דזימנין דחקי רבים ועיילי להתם."

ויתכן שלדעתו עדיין צריכים להילוך רבים לקבוע מקום כרה"ר ורק שדי בהילוך ארעי. סברא זו יותר מתקבלת לפי רב אחא בריה דרב איקא (שבת ו.) הסובר שר' אליעזר אמר שיטתו רק "כדליכא חיפופי," וניתן ללכת בקלות בצדדי הרחוב. לפי רב פפא (שם) ר' אליעזר חולק אף "כדאיכא חיפופי," שקשה ללכת, ולפי זה יתכן שר' אליעזר חולק באופן עקרוני על הצורך להילוך רבים להגדרת רה"ר. אך מסתבר לומר שאף לדעתו הילוך רבים מהווה לפחות תנאי בקביעת הרשות ורק צידי הרשות מתבטל, על פי דין, לעיקר הרשות, ויונק מעמדו מרה"ר.³

- ב -

והנה, שאלה זו של מרכזיות השתמשות רה"ר כקובע השם רשות, נידונה בכמה סוגיות. נעייין בכמה מקרים שבהם שאלה זו עומדת על הפרק.

רוחב ט"ז אמה ולא יהיה עליו תקרה. "וביתר ביאור בהל' ו' כתב שכתב: "רה"ר שהיתה עליו תקרה או שאין ברחבה ט"ז אמה הרי היא ככרמלית."

³ עייין בקרן אורה עירובין (צד).

איצטבא

הגמ' (ז.) קובעת שמקום האיצטבא העומדת כרה"ר נידונה ככרמלית. הרשב"א (שם ד"ה הא) מחדש שאולי אף אם האיצטבא אינה גבוהה ג' טפחים היא נידונה ככרמלית מפני ש"אינה נוחה לידרס והלכך נפקא ליה מתורת רשות הרבים." ויוצא שלפי הרשב"א כדי ליחשב כרה"ר צריך להיות נוח לדריסת רגלי בני אדם. לא ברור אם לדעתו צריך דריסה בפועל או שהפוטנציאל לדריסה מספיק, וגם לא ברור אם דריסה רק מהווה תנאי לקביעת הרשות או שזה עקרוני לשם כרה"ר.

בין העמודים

הגמ' (ז.) מביאה מחלוקת במעמד מקום בין העמודים. לדעת רב דימי א"ר יוחנן דינה ככרמלית מפני ש"אע"ג דדרסי בה רבים ... כיון דלא מסתגי להו בהדיא." ומשמע שיש דרישה נוספת של "מסתגי בהדיא" להחשיבו כרה"ר. לדעת ר' זירא א"ר יהודה בין העמודים נידון כרה"ר ובגמ' מובאים ב' הסברים לשיטתו. דעה אחת היא שמפני שמקום בין העמודים זה "ניחא תשמישתיה" ממילא זה כרה"ר, ולדעה שניה מפני ש"זימנין דדרסי ליה רבים" זה נחשב כרה"ר. לדעת ר' דימי א"ר יוחנן צריכים לא רק הליכה מקרית של "זימנין" אלא הליכה תמידית של "מסתגי בהדיא." ר' זירא א"ר יהודה חולק, אך עדיין לא ברור אם לדעתו ההליכה כשלעצמה נחשבת רק תנאי לקביעת המקום כרה"ר או שהיא עקרונית לשם כרה"ר. ועיין בתוספות (שם ד"ה אבל) שמסבירים שאע"פ שאין בין העמודים ט"ז אמה, בכל זאת המקום מוגדר כרה"ר "כיון שבני כרה"ר בוקעין בה וחוזין לבין העמודים רחב ט"ז אמה." ועיין ברא"ש בעירובין (א:ח) המביא סברת התוס' ומדגיש ש"כיון דבקעי בהו רבים חשיב כרה"ר ממש מן התורה." ומשמע, לכאורה, שבקיעת רבים מגדירה מקום כרה"ר.

הזמי והיגי וצואה

הגמ' (ז.) דנה בחיוב הוצאה במוציא חפץ ומניחו על דברים שונים, ואומרת הגמ' שהמניח ע"ג לבינה פטור. אב"י ורבא מסבירים שמפני שהלבינה יותר גבוהה מג' טפחים "לא דרסי ביה רבים," והמקום

נחשב למקום פטור. ושוב דנה הגמ' בדין המניח חפץ על הזמי והיגי (סוגי קוצים) שהם נמוכים מג' טפחים. לדעת אב"י ורבא פטור על הנחה זו, ורש"י מפרש ש"לא דרסי ביה רבים עליה שלא יזוקו." חייא בר רב חולק ומחייב על הנחה כזו ורש"י מסביר שמכיון "דרסי עליה בסנדליהון," המקום נחשב לרה"ר. ויוצא שנחלקו אם העובדה שלא דורסין על הקוצים בלי נעליים מפקיע השם רה"ר. ויתכן שאם דריסת רבים רק תנאי בקביעת שם רה"ר די בזה שיש דורסים שם, אך אם זה מהווה מגדיר עקרוני יתכן שצריך שכל הולכי רה"ר יוכלו לדורס שם, ואף אלו שהם יחפים.

ועיין ברשב"א (ד"ה אב"י) שכתב שהפטור של הנחה ע"ג קוצים שייך רק בדבר שלא עומד להסתלק ש"כיון שמונעין את הרבים מלדורס שם אין שם רה"ר באותו מקום, שאין רה"ר אלא במקום המוכן לדריסת רבים." ומשמע מדבריו שדריסת רבים עקרונית לשם רה"ר. אך בהמשך דבריו משמע שהעובדה שאין דריסת רבים גורמת רק שהקוצים לא יתבטלו לרה"ר, ולא שהדריסה עצמה מגדירה את המקום כרה"ר ושאי דריסה מפקיע שם רה"ר, שהרי הרשב"א חידש שהמניח על כלים או דברים העומדים לינטל חייב שהרי הם לא חולקים רשות לעצמן ובטלין לגבי רה"ר. ומוכח שהסיבה שפטורים במניח על קוצים היא רק מפני שהקוצים לא בטלין כלפי רה"ר עצמה.⁴

והנה הגמ' בהמשך מביאה מח' באי חייבים על הנחת חפץ על צואה ברה"ר. מסתבר לומר שפטור שהרי אין דורסין על צואה אך לדעת רב אשי חייב, וצריך עיון בשיטתו. ועיין במרדכי (שע"ז) המסביר שסברת רב אשי היא שאף שאין דורסין על הצואה, "מיפסע פסע ליה," כלומר דורסין מעליו. וכך הניח הגר"א בחידושו (ז. ד"ה ורב אשי) ולכן כתב שהצואה צריכה להיות פחות מד' טפחים על ד' טפחים שאם לא כן "אינו נוח להילוך ולפסוע עליו." ויתכן שהסיבה שהמרדכי והגר"א פירשו שלרב

⁴ כך העיר לי ר' אהרן סיגל.

אשי "פוסעין על הצואה" היא מפני שלדעתם הילוך הוא עקרוני לשם רה"ר ולא יתכן מעמד של רה"ר ללא הילוך רבים.⁵

תל המתלקט

הגמ' (ק.) אומרת שתל המתלקט עשרה טפחים בתוך ד' אמות נחשב רה"י. רש"י (ד"ה תל) מפרש שזה דווקא בתוך ד' אמות "דאי מתוך ה' הרי הוא כשאר רשות הרבים דניחיה תשמישתיה להילוך". ויוצא שרה"ר מתואר כמקום שניחא להילוך רבים. לא ברור אם לרש"י צורך זה הוא רק תנאי למעמד רה"ר או מהווה מגדיר לשם רה"ר. אך עיין בראב"ד בעירובין (מובא ברשב"א עירובין כב: ד"ה מעלות) שהקשה למה הגמ' אומרת שמעלות ומורדות שבחו"ל הם כרה"ר אם הם כתל המתלקט י' בתוך ד'. ותירץ הראב"ד "דאיכא לאוקמא לההיא בשאין הרבים בוקעים בו". ומשמע שלדעתו אף אם מקום מוגדר כרה"י אם יש בקיעת רבים זה נהפך לרה"ר.

והקשה עליו הרשב"א וז"ל "דמה שאינו דומה לדגלי מדבר היאך בקיעת הרבים משויא ליה כדגלי מדבר א"כ אף גשרים המפולשים שאמרו שאינן רה"ר לפי שאינן דומים לדגלי מדבר מפני שהן מקורין יהו נידונים משום רה"ר הואיל ובקעי בהו רבים". הרשב"א הקשה על תירוץו של הראב"ד שבקיעת רבים תשלים את החסרון של "אינו דומה לדגלי מדבר", שהרי החסרון ברה"ר מקורה גם נובע מזה ש"אינו דומה לדגלי מדבר" ושם בקיעת רבים לא מעלה או מורידה. ולתירץ קושיתו ניתן לומר שאם בקיעת רבים מהווה מגדיר של מעמד רה"ר, לעומת הצורך לט"ז אמה או

⁵ בנוגע לקרן זוית, הגמ' (ז.) אומרת שדינה ככרמלית "אע"ג דזימנין דדחקי בה רבים ועיילי להתם" מפני ש"לא ניחא תשמישתיה". לשון זה דומה לסברת ר' אליעזר (כתובות לא:): בהסבר למה צידי רה"ר הם כרה"ר. ותוס' (ז. ד"ה לא) מעירים שקרן זוית הוי ככרמלית אף לר' אליעזר הסובר שצידי רה"ר הם כרה"ר ומסתבר שכל הצורך להדגיש שקרן זוית דינה ככרמלית לפי ר' אליעזר, שלרבנן ברור שדינה ככרמלית שהרי אין שם הילוך רבים להדיא.

מקום בלתי מקורה שהם רק תנאים שהתורה קבעה להחשיב מקום כרה"ר, אזי יתכן שלא נוכל לוותר על התנאים בשום אופן. אך הצורך למקום שטוח הממעט תל המתלקט מחלות רה"ר נובע מזה שצריך רבים להגדיר מקום כרה"ר, ואם יצוייר מציאות של רבים בתל המתלקט, בקיעת הרבים תגדיר המקום כרה"ר.⁶

- ג -

עד כאן ניסינו להוכיח שהילוך רבים מהווה לפחות תנאי, ואולי אף מגדיר של רה"ר. והנה יש כמה סוגיות שבהן נראה שלא רק הילוך אלא גם השתמשות מקום ע"י רבים יכול להעניק למקום מעמד של רה"ר. נעיין בכמה מקרים שרואים תופעה זו.

עמוד ט'

הגמ' (ח.) אומרת שאם רבים מכתפין על עמוד הגבוה ט' טפחים העמוד נידון כרשות הרבים. הר"ח שם מפרש שזה דוקא עמוד גבוה ט' טפחים אך מג' עד ט' העמוד נידון כמקו"פ, וז"ל: "מג' ולמעלה אינו נדרס שיותר הוא מכדי הרמת רגלו של אדם בפסיעות וגם אין מכתפין בו שאין גבוה עד הכתף ולפיכך אינו תשמיש הרבים כלל ואינו כרה"ר וכו'." משמע מדבריו שכל מקום שהוא "תשמיש הרבים" נחשב רה"ר. וכך כתב רש"י שם ש"כיון דצריך לרבים רה"ר הוא וכו'." אך יש לעיין אם העמוד בטל לרה"ר או שהשתמשות ע"י הרבים הופך העמוד עצמו לרה"ר. ועיין בקה"י סימן י' המציין למחלוקת הראשונים בזה. הרא"ש (א:טו) למד שאם העמוד יותר מי' טפחים לא נחייב המניח על גביו, שהרי "נשתנה לרשות אחרת." ומשמע שהעמוד רק נחשב חלק מרה"ר מפני שזה מתבטל לרה"ר ולכן אם זה גבוה יותר מי' ולא בתוך אויר רה"ר לא נפעיל דין זה. אך

⁶ הצעה זו מניחה שיש ב' סוגי "אינו דומה לדגלי מדבר", שהחסרון של מקורה זה רק תנאי אך החסרון בתל המתלקט בסיסי יותר שזה חסרון בהילוך רבים שהם מגדירים המקום כרה"ר.

הרי"ד (ד"ה אמר) חולק וסובר שעקרונית דין זה שייך אף בעמוד י', ורק למעשה מפני שלדעתו מדובר על עמוד שהוא ברוחב ד' על ד' ממילא אם זה גבוה י' נחשב רה"י ו"אין כח לכיתוף הרבים לבטל מחיצות רה"י". ויצא שלדעתו כיתוף הרבים הופך המקום לרה"ר ולא רק מבטלו לרה"ר. ולכאורה כך הניח הגר"א (שו"ע או"ח שמה: כז) בהסברו למה, לדעתו, לא צריך שהעמוד יהיה ד' על ד', שכתב שרה"ר לא צריך מקום ד' על ד'. וכן כתב הגר"מ (הל' שבת יד:ח) וז"ל "כל שהוא רה"ר ורבים בוקעין בו גם פחות מד' על ד' הוי רה"ר ומקום חיוב."

הקה"י שם מציין לנפק"מ לשאלה זו. האם יש עוד י' טפחים של אויר רה"ר מעל העמוד ט' או לא? לפי הרא"ש, העמוד רק מתבטל לרה"ר ואין לו מעמד עצמאי כרה"ר, ולכן ברור שאין עוד י' טפחים של אויר רה"ר מעל העמוד. אך לפי הרי"ד העמוד נהפך לרה"ר מחמת תשמיש הרבים ולכן מסתבר שיש עוד י' טפחים של אויר רה"ר מעל גבי העמוד.⁷

נעץ יתד בעמוד

הרמב"ם (הל' שבת יד:ט) פסק שאם נעץ יתד בצד עמוד י' הואיל וראוי לתלות ביתד ולהשתמש בו, היתד ממעט מהשיעור י' של העמוד וזה נהפך לכרמלית. המ"מ שם מפרש הטעם מפני ש"בני רה"ר משתמשין בו ותולין בו והרי הוא כאלו קרקע רה"ר מגעת עד שם." ומשמע שהיתד עצמו נהפך לרה"ר מחמת תשמיש הרבים.⁸

⁷ נחלקו הראשונים אם צריך שיכתפו על העמוד בפועל כהבנת הראב"ד או שדי בעמוד שראוי לכיתוף הרבים כהבנת הרשב"א (ד"ה העמוד). ויתכן שמח' זו תלויה בשאלתינו. שאם העמוד מתבטל לרה"ר יתכן שדי בעמוד שראוי לכתף עליו כדעת הרשב"א. אך אם העמוד נהפך לרה"ר יתכן שצריך שיכתפו על העמוד בפועל.

⁸ הקה"י הנ"ל ציין לראיה זו מהמגיד משנה. אך עיין בגר"ח שם שלמד שפסק הרמב"ם לא נאמר לגבי ביטול מעמד העמוד כרה"י אלא רק מדין איסור טלטול ברשות הסמוך לרה"ר. בריו מחודשים מאד, והעובדה שהרמב"ם הביא דין זה בפרק

מושיט

המושיט למעלה מי' חייב. והתקשו המפרשים שהרי רה"ר רק עולה למעלה עד י', ולמה חייבים על הושטה במקום פטור. ועיין בפנ"י (ד. ד"ה דרבי עקיבא) שכתב: "ואי משום דלמעלה מעשרה לא איכפת לן דהא דלמעלה מעשרה בר"ה מקרי מקום פטור, היינו משום דאין דרך רבים להשתמש למעלה מעשרה דרך הליכתן דרוב תשמישי בני אדם ברה"ר למטה מעשרה, משא"כ דמושיט מרה"י לרה"י דרך רה"ר, כיון דרה"י גבוה הרבה ... אם כן דרק תשמיש מיקרי בדרך רה"ר אף שהוא למעלה מעשרה משו"ה חייב." ויוצא שמפני שדרך הושטה זה למעלה מי' חייב אף שבעקרון למעלה מי' הוא מקום פטור.^{9 10}

י"ד מהל' שבת העוסק בדיני רשויות בשבת לכאורה סותר הצעתו. ואף ראיתו שהרמב"ם קבע דין זה לאחר דין גג הסמוך לרה"ר קשה, וניתן לומר להפך ששניהם הם דין ברשויות של שבת. ועיין בחזו"א בגליונותיו לגר"ח החולק עליו בזה. ועיין בסוף המאמר שנעסוק בדין גג הסמוך לרה"ר.

⁹ תודתי להרב בצלאל אריה שטכלר שהראה לי מקור זה. בהמשך דבריו הפנ"י מדגיש שתשמיש לבד לא היה מספיק לגרום לחיוב מושיט אם לא היו מושיטין במשכן, שהרי לפי תוספות לא ניתן לחייב במלאכת הוצאה ללא מקור במשכן. ועיין שם שכתב שהסיבה שהמוציא משא למעלה מי' חייבים מדין משא בני קהת בנוי על זה "דאורחא בכך".

¹⁰ יש עוד כמה מקרים שבהם יתכן שרואים תופעה זו של השתמשות מקום כהופך המקום לרה"ר. בענין חורי רה"ר נחלקו רבא ואבבי אם דינם כרה"ר (ז:). הגמרא מסבירה שלדעת אבבי החורים הם כרה"ר מפני ש"ניחא תשמישתיה." והתוספות (שם ד"ה התם) מביאים הדרגה כדלהלן: קרן זוית לא ניחא תשמישיה ולכן אינו רה"ר אף לר' אליעזר. צידי רה"ר ניחא יותר מקרן זוית ולכן נחלקו רבנן ור' אליעזר בדינם. חורי רה"ר "ניחא טפיי" ולכן לאבבי לכו"ע זה רה"ר. לא ברור אם התשמיש מבטל המקום לרה"ר או הופכו לרה"ר. הרשב"א (ד"ה ורבא) מסביר שלאבבי החורים הם כרה"ר מפני שהם דומים לעמוד ט' שרבים מכתפים עליו. כפי שראינו יש מחלוקת ראשונים באם העמוד ט' מתבטל לרה"ר או נהפך לרה"ר, ומסברא ניתן ליישם אותה מחלוקת פה.

יחס בין תשמיש להילוך

והנה הגמ' (ח:) קובעת שתשמיש ע"י הדחק לא שמיה תשמיש לעומת הילוך ע"י הדחק ששמיה הילוך, ויש לעיין בהבדל בין הדברים. יש שהציעו שמפני שעיקר השתמשות רה"ר הוא להילוך ממילא אף ע"י הדחק זה נחשב רה"ר. אך תשמיש רבים רק גורם לזה שלמקום שבו משתמשים יבטל לרה"ר ולכן מובן למה תשמיש ע"י הדחק שאינו תשמיש רגיל לא יגרום לביטול המקום. אך עדיין ניתן לומר שאף אם תשמיש רבים גורם למקום להפוך להיות רה"ר ולא רק ליבטל לרה"ר יתכן שצריך תשמיש רגיל ולא ע"י הדחק, שהרי לעומת הילוך שהוא עיקר תשמיש רה"ר תשמישים אחרים הם רק משניים, ואולי להפוך מקום לרה"ר צריך תשמיש רגיל.¹¹

רשות היחיד

עד כאן עסקנו בהילוך ותשמיש רבים כגורמים למעמד שם רה"ר. לגבי רה"ר בדרך כלל מניחים שהשתמשות המקום, בפועל או בפוטנציאל, לא משפיעה על מעמדו כרה"ר, ורק צריכים מקום שהוא גבוה י' טפחים ורחב ד' טפחים להחשב רה"ר. ויש לעיין עד כמה זה נכון, ואם יש דרישה של השתמשות אף ברה"ר.

התוספות בסוכה (ד: ד"ה פחות) לומדים שניתן להקל בהגדרת

בנוגע לגומא ברה"ר הגמ' (ח:) מביאה מח' רבא ורב יוסף אם דינה כרה"ר. הרמב"ן (ד"ה וכן) מדמה הגומא לעמוד ט' ודן באי הגומא צריכה להיות דווקא ט' או לא. וכמו שכתבו ביחס לחורי רה"ר, יתכן שמח' הראשונים בנוגע לאם העמוד מתבטל לרה"ר או נהפך לרה"ר תקיפה אף פה. ועיין בספר מלאכת שבת (ח.) הדן בהבדל בין גומא וחורי רה"ר.

¹¹ עיין בספר מקור הלכה (סימן נ"ד) ובספר מלאכת שבת (ח. ד"ה ע"י הדחק) הדנים בסברות אלו.

מחיצה לענין שבת, לעומת מחיצה לענין סוכה מפני "דלא דמי רשות שבת שהוא למנוע רגל רבים לסוכה דבעינן מחיצות סמוכות לסכך". ומשמע שרה"י זה מקום שאין בו דריסת רגלי רבים. וכך גם ברמב"ן בשבת (ז. ד"ה ה"ג) שכתב ש"כל היכא דלא בקעי רבים כלל רה"י הוא וכו'". ועיין במאירי בסוכה (ד: ד"ה היתה) המגדיר רה"י כמקום ש"אינו תשמיש של בני רה"ר". ויש לעיין אם מעמד רה"י נובע מזה שרבים לא משתמשים בו או שיש דרישה חיובית שרה"י תהיה מקום של תשמיש היחיד, בפועל או בפוטנציאל.

רוחב ד' על ד'

נסקור כמה סוגיות שבהן רואים שהדרישה למקום ד' על ד' להגדרת רה"י קשורה לאפשרות השתמשות המקום.

נעץ יתד

הגמ' בעירובין (עח.). דנה בעמוד שהוא בדיוק ד' על ד' ושואלת הגמ', לפי רוב הראשונים, מה הדין אם נעץ יתד בראש העמוד, האם זה מפקיע השם רה"י מהעמוד? לדעת אב"י ורבא היתד ממעט השיעור מפני ש"לא משתמש ליה", שזה מונע השתמשות העמוד ולדעת רב אשי היתד לא ממעט השיעור ש"אפשר דתלי ביה מידי", כלומר שניתן להשתמש ביתד לתלות עליו משהו ולכן יש תשמיש אף ליתד. ברור בגמ' שהפוטנציאל להשתמשות רה"י מהווה תנאי נחוץ לשם רה"י.

והנה יש לעיין לפי אב"י ורבא הסוברים שהיתד ממעט השיעור, מה דין העמוד? רש"י (ד"ה עמוד) כותב שהיתד מבטל השם רה"י מהעמוד, ולכאורה זה נהפך לכרמלית. אך עיין בחידושי המאירי (ד"ה אמר) שלמד שהיתד מפקיעה המעמד של רה"י מהעמוד וזה נהפך למקום פטור. ומשמע שלמאירי האפשרות להשתמש ברה"י עקרוני לשם רה"י ולכן מפני שאין אפשרות להשתמש במקום היתד, העמוד אינו עוד נחשב

ד' על ד' ונעשה מקום פטור.¹² ועיין בגר"ח (הל' שבת ד:יא) השולל סברא זו שאי השתמשות ימעט השיעור מקום וז"ל: "ואין לומר דבהך דיתד המיעוט הוא על עיקר המקום דהיתד הא ממעט המקום דאין בו גם אויר ארבעה ... ז"א דא"כ מה מהניא ע"ז הא דחזי למיתלא בי' מידי כיון דעיקר המקום מיהא חסר כאן וכו'". לדעת הגר"ח לא מסתבר לומר שאי השתמשות ימעט שיעור המקום שהרי אז איך, לדעת רב אשי, הפוטנציאל להשתמשות היתד יגרום למעמד רה"י. אך לכאורה לדעת המאירי השתמשות המקום עקרוני לשם רה"י ולכן זה יכול להשפיע על הגדרת עצם השיעור של המקום, ואם נסיק שניתן להשתמש ביתד נאמר שזה מצטרף לשיעור ד' של הרשות.¹³

גידוד ה' ומחיצה ה'

הגמ' בגיטין (טו:) אומרת שלרב חסדא "גידוד חמשה ומחיצה חמשה לא מצטרפין". נחלקו הראשונים בהבנת המקרה של גידוד ה' ומחיצה ה'. התוס' שם (ד"ה גידוד) מעלים אפשרות שכוונתו היא לתל ברה"ר גבוה ה' והקיפו לתל במחיצה ה' מסביביו. ושואלים התוס' שהמקום צריך להחשב רה"י לא מפני הצירוף בין המחיצה ה' והגידוד ה'.

¹² תודתי נתונה להרב חיים פעקער שהראה לי מקור חשוב זה.

¹³ הגר"ח שם מתייחס לצורך להשתמשות ברה"י ובהמשך דבריו הוא משנה ניסוחו לגבי דרישה זו. בראשית דבריו (ד"ה אכן הדעת) הגר"ח טוען שיש ב' דינים בהצורך לקרקע לרה"י. א' – "דבעינן מקום הראוי לתשמיש." ב' – "זה מעיקר דין ושם רה"י דבעינן דווקא קרקע למטה ומשום דיסוד הדין של מקום ד' האמור ברה"י שזהו עיקרו של רה"י כל יסוד חלות דינו הוא רק עם קרקע." בהמשך (ד"ה ולפי המבואר) הגר"ח מאחד הב' דינים וטוען, "דכל הדין דקרקע ארבע דבעינן ברה"י הוא משום טעמא דבעינן מקום תשמיש וכו'". אך בסוף דבריו הגר"ח למד ששאלה זו אכן שנויה במחלוקת הבבלי והירושלמי, ולבבלי, "לא בעינן כלל ברה"י קרקע ד' ורק מקום ד' לחוד צרכינן, וכל דין קרקע ד' דבעינן ברה"י הוא רק בכדי שיהא מקום תשמיש וכו'". ברור שלגר"ח מעמד תשמיש חשוב לקביעת שם רה"י, וניסוחים השונים האלו נוגעים לשאלתנו.

אלא מפני "דאי בעי מנח עליה ומשתמש כדאמר בפרק חלון (ע.ח.) גבי מלאו כולו ביתידות." שאלה זו מניחה שבפוטנציאל להשתמשות התל יהפוך המקום לרה"י. תוס' הרא"ש (ד"ה גידוד) שולל הנחת השאלה, שהרי אף אם נניח דף על המחיצות רק נוכל להשתמש על גביו, ופה דנים אם יש מעמד רה"י לקרקע התל, ולכן הנחת דף לא ישפיע על מעמד התל. תירוץ זה שולל הנחת השאלה שהאפשרות להשתמשות יהפוך המקום לרה"י ללא מחיצות י'. התוס' עצמם מקבלים הנחת השאלה ומתריצים בדרך טכני וז"ל, "וי"ל דמיירי ברחב הרבה דלא שייך מנח עליה מידי אלא בדבר צר." לדעתם בעקרון אפשרות השתמשות היה הופך אף קרקע התל לרה"י אף שיש רק מחיצות ה' מסביב לקרקע התל. חידוש זה שייך רק אם נניח שהשתמשות עקרוני לשם רה"י.

ביצאתא דמישן

הגמ' (קא.) אומרת שביצאתא דמישן, שלדעת רש"י הם ספינות קטנות שמתקצרות למטה ואין בהן ד' על ד' בקרקעיתן, אסור לטלטל בהן יותר מד' אמות שהרי הן אינן מוגדרות כרה"י. ושוב אומרת הגמ' שאם ממלאים קרקעית הספינה עד שתהיה מקום ד' על ד' מותר לטלטל בה. ואז מקשה הגמרא שלמה לא נאמר גוד אחית מיצאתא לראות מחיצות הספינה כיורדות עד לקרקע הים ולהגדיר הספינה כרה"י. התוס' (ד"ה הני) מקשים שלוש קושיות על הגמרא. א', למה רש"י מפרש שהספינות הם ככרמלית שהרי כמו שרה"י צריכה להיות רחבה ד' כך גם כרמלית. ב', למה הגמרא מקשה שנאמר גוד אחית מיצאתא להחשיב המקום כרה"י שהרי אף אם יש מחיצות מבחוץ "כיון מבפנים אין שם ריוח מקום ד' ולא ניחא תשמישם." ג' – למה הגמרא אמרה שרק אם ממלאים את קרקעית הספינה זה יהפך לרה"י, מכיון שיכול למלאות צריך להחשיב המקום כבר רה"י מכח סברת הגמרא בעירובין (ע.ח.) "דאי בעי מנח עליה מידי ומשתמש".

מפרשים שונים דנים בשאלות התוספות. לגבי השאלה הראשונה למה הספינה מוגדרת ככרמלית אם אין שם ד' על ד', מסביר הריטב"א (ד"ה אמר) שכרמלית רק רשות מדרבנן ולכן "לא הקפידו על קרקעיתו שהוא קצר, אבל ברה"י דאורייתא בעינן מקום תשמיש שיהא גם בקרקעיתו רחב ארבעה דחזי לתשמיש." לשונו קצת משמע שתשמיש

עקרוני לשם רה"י ולכן לא ניתן לוותר על זה ברשות דאורייתא. בנוגע לשאלה השנייה המניחה שלא נוכל לומר גוד אחית אם לא ניחא תשמיתיה, כותב השפ"א (ד"ה הני): "א"י כוונתם והיכן מצאו דצריך להיות ברה"י נח תשמיתיה כיון דהוי גבוה י' ברוחב ד'. הגע עצמך אם יהיה בית גמור ויחסור בה בעומק למטה בשיפוע או בתל משופע ע"ז יבטלנו מרה"י."¹⁴ תמיהתו מסתברת אם נניח שתשמית לא מהווה תנאי בקביעת שם רה"י. אך להתוספות יתכן שהשתמשות יותר עקרוני לשם רה"י ולכן אם אין אפשרות להשתמשות לא נאמר גוד אחית. לגבי השאלה השלישית למה צריך למלאות קרקעית הספינה בפועל, שהרי זה ראוי למילוי, מתרץ הרשב"א (ד"ה הני) שרק נאמר סברת "דאי בעי מנח עליה מידי ולהשתמש" כאשר יש כבר מקום ד', ורק שלא ניתן להשתמש בו, ולא כאשר באים לעשות רשות לכתחילה. אך כפי שראינו במאירי בעירובין (ע.ח.) ניתן להבין שהיתד על העמוד ממעט השיעור ד' מהעמוד ובכל זאת סברת "דאי בעי מינח מידי" מועיל. וכפי שאמרנו, אם אפשרות להשתמשות ברה"י עקרוני לשם רה"י יתכן שאפשרות השתמשות יגרום להחשיב המקום כד' על ד', וכמו כן מקשים התוס', אם ניתן למלא הספינה ולעשות מקום ד' אז אף לפני שבפועל ממלאים אותה, צריכה להיות רה"י.

גובה י'

הגמרא בשבת (ו.) אומרת שרה"י צריכה להיות גבוה י' טפחים. לא מפורש בגמ' המקור לדין זה. הגמרא בסוכה (ד:) מביאה מקור שדופן סוכה צריכה להיות י' טפחים, ומפרשים שם התוס' (ד"ה עשרה), "והא דבעינן גבי שבת מחיצות עשרה מהכא ילפינן." ויש לעיין עד כמה דומים מחיצות שבת למחיצות סוכה. הגמרא בסוכה (ד.) מביאה מחלוקת אביי ורבא אם סוכה גבוהה עשרה טפחים והוציין יורדין לתוך י' כשרה. לדעת רבא הסוכה פסולה שסוכה כזו מוגדרת כ"דירה סרוחא, ואין אדם דר בדירה סרוחא." המפרשים התייחסו לקשר בין סברת רבא בדף ד. והלימוד

¹⁴ תודתי נתונה להרב יוסף קאלינסקי שהראה לי מקור זה.

שמחיצות צריכות להיות י' טפחים בדף ד'. יתכן שאין קשר בין הדברים שהרי בסוכה עם הוציין היורדים ישנם מחיצות י'. אך יש שהבינו שסברת "דירה סרוחא" היא הסיבה שצריך מחיצות י' בסוכה.¹⁵ לפי זה יש לעיין אם הצורך למחיצות י' בשבת גם נובע מהצורך לדירה. הגמרא בשבת (ז.) אומרת שבית ט' וקירוי משלימו לעשרה תוכו נידון ככרמלית. הר"ח (שם) מסביר ש"כיון דלא חזי לדירה אין המחיצות מועילות." וכך ברמב"ן (ז. ד"ה ה"ג) המפרש שאם חקק בתוך בית זה נעשה רה"י "שהיא ראוי לדירה." וכך בר"ן על הרי"ף (ב: ד"ה בתוכו). לא ברור מהו המקור לצורך לדירה ברה"י. אך אם נניח שאכן הצורך לי' בסוכה קשור לדירה, יתכן שגם בשבת צריך מקום הראוי לדירה. כמובן הסבר הזה עולה בקנה אחד עם הגדרת רה"י כמקום הראוי לתשמיש היחיד.¹⁶

יחס בין רה"י לרה"ר

והנה אם כנים הדברים ויש להגדיר רה"ר כמקום של הילוך ותשמיש רבים ורה"י כמקום שמיועד לתשמיש יחיד, יש לעיין מה הדין כאשר יש התנגשות בין מושגים אלו.

גג הסמוך לרה"ר

הרמב"ם (הל' שבת יד: ט) פוסק: "גג הסמוך לרשות הרבים בתוך עשרה טפחים הואיל ורבים מתכתפין עליו אסור לטלטל בגג וכו'." נחלקו

¹⁵ עיין בערוך לנר שהניח שסברת דירה סרוחא היא מדאורייתא ורק צריכים מקור בדף ד': להכשיר סוכה גבוהה י', שלא נחשוב שגם זו נחשבת דירה סרוחא.

¹⁶ לגבי שיעור רוחב רה"י, מעניין שהשיעור לסוכה הוא ז' טפחים על ז' טפחים שזה שיעור דירה של ראשו רובו ושלחנו. ויתכן שרה"י לא מקום דירה, ורק מקום השתמשות ולכן די ברוחב ד' על ד'. אך עדיין צריכים לגובה י' לדירה, שאם לא כן לא ניתן להכנס לרשות, שפחות מ' זה דירה סרוחה, ועדיין צ"ע.

המפרשים במעמד איסור זה. הרשב"א (מובא במ"מ שם) הבין שהגג נעשה רה"ר, ומשמע שאסור מדאורייתא לטלטל על הגג. וכך לומד החזו"א בגליוניתו לחידושי הגר"ח. הגר"ח עצמו הבין שזה רק איסור דרבנן, אך קשה לקבל טענתו ברמב"ם. אם דין זה אכן דין דאורייתא, יוצא שיש מצב של גג שהוא רה"י ורק מפני שרבים משתמשים בו הגג נהפך לרה"ר. ואף אם דין זה אכן מדרבנן, יתכן שהדין דרבנן משקף יסוד דאורייתא, וזה שתשמיש רבים עקרוני לשם רה"ר.¹⁷

בור וחוליתו מצטרפין

תוספות (צט. ד"ה מסייע) לומדים שכאשר מצטרפין חוליית הבור להגיע לרוחב ד' של רה"י, החוליה צריכה להיות גבוה עשרה טפחים שתהיה בה גובה רה"י. אך עיין בריטב"א עירובין (עח. ד"ה לא) שהבין שאף אם החוליה נמוכה מג' טפחים היא מצטרפת לשיעור ד' של רה"י וז"ל, "אי נמי דכיון דחוליא לשמש לתוכה עשויה אין אויר רה"ר שולטת בה כלל." ומשמע מדבריו שהעובדה שהחוליא בא לשמש הבור גורם לזה ששליטת רבים לא יפקיע השם רה"י מהחוליא ותצטרף לשיעור ד' של רה"י.¹⁸

א"כ יוצא שתשמיש רבים בגג הסמוך לרה"ר יהפך המקום לרה"ר ותשמיש רה"י יגום לחוליא שבתוך ג' לרחוב רה"ר שתידון כרה"י.¹⁹

¹⁷ עיין בריטב"א עירובין פד: סוף ד"ה אמר אביי.

¹⁸ אני מניח שתשמיש החוליא נחשב לתשמיש רה"י ולכן אף שהחוליא בתוך ג' לרה"ר היא נחשבת רה"י. היה מקום לומר שמפני שרבים משתמשים בחוליא למלאות מהבור החוליא נחשבת כגג הסמוך לרה"ר, ודינה כרה"ר. אך אף שזה מסתבר לומר כן, בריטב"א לכאורה צ"ל שכל תשמיש על פי הבור מוגדרת כתשמיש רה"י.

¹⁹ נחלקו הראשונים בדין רה"ר בתוך מחיצות. חלק משאלה זו תלויה במה הרשות הבסיסית יותר וממילא כשיש התנגשות בין הרשויות איזה רשות תגבר. אך יתכן שזה

כרמלית ומקום פטור

והנה אם כנים הדברים ויש לראות תשמיש כגורם לקביעת שם רשויות בשבת יש לעיין אם קביעה זו תקיפה אף לכרמלית ומקו"פ.

בנוגע לכרמלית, רש"י (ג: ד"ה בעי אביי) כותב, "כרמלית לשון יערו וכרמלו שאינו לא הילוך תמיד לרבים ולא תשמיש רה"י." ומשמע מדבריו שהעובדה שאין תשמיש מוגדר לכרמלית גורם למעמדו.

בנוגע למקו"פ עיין ברש"י (ז. ד"ה חייב) שכותב, "וכי אמר למטה מי' ברוחב ד' כרמלית, וכשאין רחב ד' מקום פטור, היינו בתשמיש המסוים כגון גב לבינה וראש כותל או עמוד דהני מסתיים תשמישתייהו אבל אויר כגון פני הכותל דבר הנדבק בו לא הוי רשותא לנפשיה אלא אי למטה מי' הוא הוי רה"ר גמור ואי למעלה מי' הוא דלא שלטי ביה רבים הוי אוירא בעלמא מקום פטור וכו'." ומדויק בלשונו שיש ב' סוגי מקו"פ, ואחד יש לו "תשמיש מסויים" ואחד "אוירא בעלמא" בלא שום תשמיש. ויתכן שיש לאחד מעמד "רשות" מפני התשמיש שבו והשני רק "מקום" פטור ולא רשות עצמאית.

תלוי בשאלתינו. לדעת ר' אפרים (המובא בבעה"מ עירובין ו.) דינה כרה"ר, ולפי הרשב"א בעבודת הקודש (ג:א) פלטיא בתוך מחיצות נשאר רה"ר. לעומת זאת הרמב"ם (הל' שבת יד:א) פוסק שדינה מדאורייתא כרה"י. ויתכן ששאלה זו תלויה באם תשמיש רבים יקבע שהמקום רה"ר או שהפוטנציאל לתשמיש היחיד (בהנחה שמפני שזה מוקף מחיצות זה מוכן לתשמיש יחיד אם יעזבו הרבים המקום) יקבע המקום כרה"י.

כמו כן נחלקו, התנאים, ואף הראשונים להלכה, אם אתו רבים ומבטלי מחיצתא. ויתכן שסוגיא זו תלויה בשאלתינו.